

Els epirremata a la paràbasi dels *Cavallers*

Xavier Riu

El que voldríem oferir en aquestes ratlles és una lectura de la segona part de la paràbasi dels *Cavallers* (vv. 551-610). Normalment se sol entendre que el Cor, en fer l'elogi dels pares i dels cavalls, el que està fent en realitat, és, d'una manera el·líptica, una lloança d'ell mateix.¹ Certament, tots aquests versos presenten una unitat perfectament travada: en primer lloc, les odes són totalment adequades al Cor i al moment, perquè invoquen Posidó Hippios, déu dels cavalls i de la mar, per tal que s'afegeixi al Cor; després, Pallas, que té també una relació prou estreta amb els cavalls, amb la navegació i amb la ciutat, i amb ella Nike, per tal que els doni la victòria *en el concurs còmic* («ara si mai», v. 594). Pel que fa als *epirremata*, també el primer fet que atrau l'atenció és el seu estricte parallelisme: tots dos ens parlen aparentment del valor militar, de la força baronívola que es manifestaria a la guerra. Tots dos comencen també amb unes consideracions molt similars, de fraseologia gairebé idèntica. Ara bé, el que intentarem de mostrar tot seguit és que en realitat no van tots dos en la mateixa direcció, no són només paral·lels, sinó que, de més a més, s'oposen. Establirem la comparació al final, però de fet els versos que més ens interessin són els darrers, l'*antepirrema* (595-610), i els dedicarem gairebé tot el comentari. Comencem, doncs, per ells.

Els cavallers es proposen de lloar les gestes dels seus cavalls, i especialment, perquè és la que més els admira, una expedició a Corint, que potser fa referència a la que tingué lloc realment a finals d'estiu del 425, l'any an-

1. La darrera mostra deu ser R. M. HARRIOT, *Aristophanes: Poet and Dramatist*, London-Sydney 1986, p. 62 ss.

terior a la representació de la comèdia, segons ens explica Tucídides (III 42-45). Esperaríem, doncs, una descripció, si bé sumària, d'una campanya militar, i en canvi només se'ns diu que es varen embarcar, que van remar com si fossin homes, que es van preparar els llits i el que menjaven un cop desembarcats a Corint.

Ja Carl Ruck, en un article sobre diversos aspectes de la sexualitat a Aristòfanes^{1a}, suggereix de passada, a partir de l'aparició del mot *καρχίνος* a la fi del passatge, una lectura diferent dels versos en qüestió, que aquí voldríem ampliar i fonamentar amb més evidències. Transcrivem abans que res el text:

ἂ ξύνισμεν τοῖσιν ἵπποις, βουλόμεσθ' ἐπαινέσαι.
 ἄξιον δ' εἶς' εὐλογεῖσθαι· πολλὰ γὰρ δὴ πράγματα
 ξυνδιήνεγκαν μεθ' ἡμῶν, ἐσβολάς τε καὶ μάχας.
 ἀλλὰ τὰν τῇ γῆ μὲν αὐτῶν οὐκ ἄγαν θαυμάζομεν,
 ὡς ὄτ' ἐς τὰς ἵππαγωγούς εἰσεπήδων ἀνδρικῶς,
 πριάμενοι κώθωνας, οἱ δὲ καὶ σκόροδα καὶ κρόμμυα·
 εἶτα τὰς κώπας λαβόντες ὥσπερ ἡμεῖς οἱ βροτοὶ
 ἐμβαλόντες ἀνεβρύαξαν, ἵππαπαῖ, τίς ἐμβαλεῖ;
 ληπτέον μᾶλλον. τί δρῶμεν; οὐκ ἐλᾶς ὃ σαμφόρα;
 ἐξεπήδων τ' ἐς Κόρινθον· εἶτα δ' οἱ νεώτεροι
 ταῖς ὀπλαῖς ὄρυττον εὐνάς καὶ μετήσαν στρώματα·
 ἦσθιον δὲ τοὺς παγούρους ἀντὶ ποίας Μηδικῆς,
 εἴ τις ἐξέρποι θύραζε κάκ βυθοῦ θηρώμενοι
 ὥστ' ἔφη Θέωρος εἰπεῖν καρχίνον Κορίνθιον,
 'δεινά γ' ὃ Πόσειδον εἰ μήτ' ἐν βυθῷ δυνήσομαι
 μήτε γῆ μήτ' ἐν θαλάττῃ διαφυγεῖν τοὺς ἱππέας.'

El primer vers ens ofereix ja el primer joc de significacions. El verb *ξυνοῖδα* pot tenir certament el sentit, diguem-ne neutre, de «saber alguna cosa d'algu», i així és com sol ser traduït en aquest context. Malgrat tot, presenta no menys sovint altres sentits: quan el complement en datiu és un pronom reflexiu, hom sol donar-li la traducció de «tenir consciència d'alguna cosa» o «suportar un pes a la consciència», i això és el que vol dir a *Cav.* 184, *Vesp.* 999 i *Tesm.* 477. A tots els altres llocs d'Aristòfanes on apareix —deixem de banda el fr. 200 K que, sense context, és difícil de matisar— té l'accepció de «compartir un secret amb algu», «ser confident»: *Lis.* 841, *Tesm.* 475 i 553, *Gr.* 960, *Ec.* 17 i *Pl.* 214. Per tant, no és gens arriscat d'afirmar que en el passatge en qüestió caldria entendre —també, si més no— «Volem recitar en lloança els secrets que compartim amb els nostres cavalls». Pel que fa als protagonistes de la història, recordem que *ἵππος* pot designar,

1a. «Euripides' Mother: Vegetables and the Phallos in Aristophanes» *Arion* NS 2, p. 57 n. 123.

segons Hesiqui, els genitals,² i que les paraules que indiquen «cavaller», «cavall», i «cavalcar» forneixen un munt de sobreentesos a la Comèdia: ἵπποδρομία, *Pau* 899; ἵπεύς, Anaxil. 22,10, *Lis.* 676 s.; ἵπικός, *Ec.* 846 (amb escoli), *Lis.* 676, Eur. 268 K; tirania d'Hípies, *Vesp.* 502, *Lis.* 619; ἵππόβινος, *Gr.* 429; ἵπποκλειδής, fr. 703; κέλης, *Lis.* 59 s., *Pau* 900, Pl. Com. 174 K,18;³ κελητίζω, *Tesm.* 153, *Vesp.* 501, *Pau* 900.⁴

En aquest cas, a més, els cavalls es fan a la mar, i altre cop les imatges d'«embarcar-se» (ἐπιβατεύειν *Gr.* 48), «navegar» (πλεῖν *Pau* 241, *Lis.* 411, 675, *Ec.* 1087, 1106), «navegant» (πλωτήρ *Ec.* 1087) i altres relacionades, com «fer una batalla naval» (ναυμαχεῖν *Gr.* 430, *Lis.* 675) són molt productives en el mateix sentit a la Comèdia.⁵

Examinem ara pas per pas el que fan els cavalls un cop embarcats: primer agafen els remes «com nosaltres els mortals»;⁶ sabem que «rem» (ἔρετμόν) designa el fallus a Pl.Com. 3,4 K⁷ i a *Pau* 142.⁸ Κώπη en canvi, enlloc no és segur que tingui aquest doble sentit, si no és que té raó C. Ruck⁹ i cal entendre tota l'escena de Dionís amb Caront (*Gr.* 180-270), tal com ell proposa, com un *anal intercourse*. Tant si això és cert com si no, tenim δικωπεῖν, amb un sentit clarament obscè, a *Ec.* 1091. Pel que fa a λαμβάνειν, és un terme molt general i pot prendre fàcilment el matís que convingui segons el context. A la Comèdia el trobem sovint amb el complement indicant un òrgan sexual: *Ac.* 274, *Vesp.* 1342, *Lis.* 1115, 1121, *Ec.* 1020, Amfis 20,3 K.¹⁰

A continuació, ἐμβαλόντες ἀνεβρύαξαν, terme, aquest darrer, que Walsh i van Herwerden varen corregir en ἀνεφρυάξανθ', però en la transmissió del qual els mss. són unànims. Els compostos amb -βάλλειν eren, com diu Henderson (p. 170), els preferits d'Aristòfanes, i així trobem καταβάλλειν¹¹ a *Pau* 896 i *Ac.* 275; προσβαλεῖν a *Ac.* 994; ἐμβάλλειν apareix a *Ferrecr.* 145,14 K: στρόβιλον ἐμβαλὼν τινα (per στρόβιλον, cfr. Pl.Com. 254 K); i ἔμβολον a Ar. fr. 317,¹² *Oc.* 1256 i *Eub.* 75 K,10ss.

2. Així, ja des del primer vers, i després de la petita sorpresa del ξυνοῖα se'ns indica cap on es dirigirà el discurs. Si bé és sempre arriscat entrar en aquest terreny, val a dir que un gest apropiat podria centrar la comprensió de l'espectador.

3. Cfr. Eust. *In Od.* p. 1539, 34.

4. Veure, en general, J. HENDERSON, *The Maculate Muse*, New Haven-London 1975.

5. També, naturalment, en un context d'ofensivitat sexual, ἄνδρικός —«amb valor», també «amb violència» i aquí, a més, «com a homes» en tots els sentits de la paraula— ha de servir per reforçar el sentit.

6. I la utilització de la paraula βροτός permet una broma suplementària, perquè a la Comèdia és sempre utilitzada parlant dels homes per referència a la divinitat. Així doncs, el Cor està enlairant els seus «cavalls» a categoria divina.

7. Cfr. Hsq. *s.v.* i també ἐρέσσειν a *AP* V 54, 4 i 204, 2.

8. πηδάλιον, cfr. Teognis 458 i Teofil. 6,3, que probablement l'imita.

9. Art. cit., p. 51 n. 97.

10. Cfr. J. HENDERSON, *op. cit.*, pp. 27 i 156.

11. «Ejacular», en prosa tècnica: Men. *Georg.* 37, Epicur *Nat.* 908, Sor. 1,33. Cfr. també βαλλίον = fallus a Hdt. VI 69.

12. Cfr. Hsq. *s.v.* i Eust. *in Od.*, p. 1405,20.

Ἄνεβρύαξαν apareix només aquí, i un escoli (a v. 602) i la *Suda* (s.v.) el glossen per ἀνεθορύβησαν, ἀνέκραγον. De tota manera, i tenint en compte el context on apareix, ens permetem de suggerir una altra interpretació: βρυάζω no té res a veure amb «cridar»; més aviat vol dir «inflar» o «inflar-se», també en sentit figurat «estufar-se»; «estar ple d'alguna cosa» i també «estar prenys»; «borbollar», «vessar de». Recordem, de passada, que βρυάκτης és un déu del plaer (Pan) a Orph. (*ap.* Stob. I 1,30) i βρυασμός vol dir «voluptuositat» a Epicur (*ap.* Plut. *Mor.* 1107a). Si unim, doncs, el significat de βρυάζω al prefix ἀνά, en resulta una imatge prou clara, que no sembla necessitar ulteriors il·lustracions.

Seguim llegint, i trobem altre cop el verb ἐμβάλλειν, el verb λαμβάνειν, i a continuació: «Οὐκ ἐλᾶς ὦ σαμόρα»; ἐλαύνειν, que vol dir «empènyer», «conduir» i també «remar», i s'aplica tant a cavalls com a vaixells, és sinònim de βινεῖν a *Ec.* 37ss, *Pl. Com.* 3,4 K i *Ac.* 995 (aquí, com als exemples següents, la imatge no és nàutica, però la idea és la mateixa); en compostos, trobem κατελαύνειν amb el mateix sentit a *Pau* 711 i *Ec.* 1082, i ἐξελαύνειν a *Antiph.* 300.

Desembarquen a Corint, i ara cal notar que aquesta ciutat era famosa per les possibilitats de vida dissipada que oferia —als qui disposaven de diners, sobretot, com en termes generals els cavallers—. A la Comèdia, si més no, és esmentada en diversos indrets en aquest sentit: *Pl.* 149, *Tesm.* 404, 468, fr. 902 K, *Cratin.* 273,4; trobem també χορινθιάζομαι, que és explicat per *Est. Biz.* (s.v. Κόρινθος): τὸ ἐταιρεῖν ἀπὸ τῶν ἐκ Κορίνθῳ ἐταιρῶν, ἢ τὸ μαστροπεύειν.¹³ Recordem finalment el títol d'una comèdia de Políoc: Κορινθιαστής, que probablement vol dir «Alcavot» o bé «Depravat», i també *Lis.* 91ss., que segons A. Willems¹⁴ faria referència a la χαυνοπωκτία i que cal comparar amb *Pl.* 149-52.

Un cop a Corint, els més joves ταῖς ὀπλαῖς ὄρυττον εὐνάς. Ὅρυττω i els seus compostos, com és sabut, era una de les formes per dir βινεῖν, i així ho trobem a *Pau* 898, *Oc.* 442 i *Nuv.*; aquí apareix juntament amb εὐνή, que no és pas una paraula obscena, naturalment; més aviat al contrari, és força dignificada, i la trobem amb una certa freqüència a l'èpica, a la lírica i a la tragèdia; ara bé, sol presentar-se, això sí, en contextos eròtics i referint-se especialment al llit d'amor o de noces.¹⁵ A la Comèdia convé esmentar sobretot en aquest sentit *Ec.* 959, 967 (cfr. ξυνευνή al vers 954) i *Tesm.* 1122.

Els mateixos que preparen els llits se'n van a buscar βρώματα segons el ms. R, ο στρώματα, segons tots els altres. En el primer cas, es tractaria de les

13. = Ar. fr. 354; cfr. Eust. *in Il.*, p. 290,23 i Hsq. s.v.

14. *Aristophane*, Paris-Brussels 1919, 2, 420s. Cfr. HENDERSON, *op. cit.*, p. 211 n. 10, que el cita i segons el qual faria referència als costums notòriament lliures dels corintis.

15. P. ex. *Mimn.* 7,3 Gent-Pr; *Semon.* 7,53 W; *Sòf. Tr.* 109; *Eur. Med.* 1027; recordem també la utilització en el sentit d'esposa a *Eur. I.A.* 1355 i l'εὐνημα, «unió, himen» a *Ió* 304.

menges de les quals parlen a continuació, cal suposar. I en el segon, probablement, de la roba del llit que s'han «excavat» —i hom pot sempre preguntar-se com és que ho han d'anar a cercar, si se suposa que els soldats s'enduien menjar i arreu quan anaven d'expedició—. Στρώμα no sembla que sigui utilitzat mai amb cap doble sentit, però, naturalment, apareix sovint en contextos eròtics; podem esmentar, especialment, Ar. fr. 695, *Nuv.* 1068, *Ec.* 39, 1001, *Gr.* 554, *Vesp.* 1813, *Lis.* 936 i segurament també Ephipp. 26 K. Pel que fa a βρώμα, convé recordar la relació freqüent entre menjar i sexe, tal com ho explica Henderson al llibre que ja hem citat, i de la qual ens hem d'ocupar ara, perquè tot seguit els cavallers ens expliquen que els seus «cavalls» menjaven παγούροι en lloc de ποία Μηδική. Ἐσθίω, tan sol com amb diferents prefixos, té sovint un doble sentit obscè;¹⁶ aquí ens limitarem a donar exemples de la utilització a la Comèdia del verb simple: *Ac.* 797, 799; *Pau* 449, 852, 1353, 1359 i esp. 1167; probablement *Oc.* 76, *Pl.* 255 i fr. 583.¹⁷ El πάγουρος és una mena de cranc i diverses fonts ho expliquen així.¹⁸ Així també ho entén C. Ruck (art. cit., p. 57 n. 123), i veu que cal donar un significat especial al fet que es tracti de crancs. Certament, cal interpretar el passatge: els cavalls són herbívors de fa molt de temps i aquests, en canvi, mengen παγούροι. És molt possible, vistos els altres indrets on es parla de crancs, que aquests animals tinguin una funció especial a la Comèdia —no sabríem dir, però, si específicament sexual—; de tota manera, bo i suposant com fa algú¹⁹ que καρκίνοσ fos un sobrenom dels corintis, en el vers que ens ocupa no és aquest el terme utilitzat. La Comèdia fa constantment jocs de paraules amb el significat literal dels mots. En la nostra opinió, aquí ens trobem justament amb un d'aquests jocs. Πάγουρος vol dir literalment «de cua dura, resistent», i οὐρά, amb altres paraules que designen més o menys el mateix, com ara κέρκος i ὄρρος és un terme ben conegut per indicar el penis, establint una relació que no es dona només en grec,²⁰ i de la qual podem trobar alguns exemples: *Sof.* fr. 1078, *Antiph.* 129,4 i en compostos CA 1352 (ἀπο)μυζουρίς, CA 1367 νόθουρος i *Hsq.* μλουρίς.

Pel que fa a la ποία Μηδική, si bé d'una banda no és estrany que aparegui en aquest context, puix que s'anomenava així l'herba que menjaven més sovint els cavalls,²¹ és no gensmenys una expressió que desvetlla algunes connotacions curioses si més no en el nostre text, que no podem estar-nos ara d'apuntar. Els suggeriments ens guien sobretot en dos sentits: en primer lloc, ποία (o ποίη, en la forma èpica, no així, en canvi, l'àtica πόα) ho

16. *Vid.* HENDERSON, *op. cit.*, index *s.vv.*

17. = *Poll.* II 189, que cal comparar amb *Poll.* VII 180 = *Pl. com.* 73.

18. *Arist. H.A.* 525b5, *Xenarc.* 8,2, *Speus. ap. Aten.* III 105b, *Gp.* II 18,3, *MAMA* III, 672 (*Còricos*); aplicat a Fènix per Licofró 419.

19. *Cfr.* nota *ad* 608 de Van Daele, ed. Budé.

20. *Cfr.* HENDERSON, *op. cit.*, pp. 27 i 128.

21. *Cfr.* *Str.* XII 525 i *Hdn.* a *Gr. Graeci* III, vol. 2, p. 316, que el cita.

trobem diverses vegades en contextos eròtics: a la *Iliada* XIV 347 és l'herba que creix en l'acoblament sagrat de Zeus i Hera; a *Teogonia* 194 és altre cop l'herba que creix entorn del peu d'Afrodita quan el posa per primer cop a terra; a Píndar *Pit.* IX 37, articula la imatge del desflorament de Cirene per part d'Apollo. També la trobem al fr. 31 L-P de Safo, on serveix de terme de comparació per a la pallidesa de l'enamorada. Sabem, d'altra banda, que la Comèdia utilitza sovint noms d'herba, o la prada que n'és coberta, per designar el pèl de la regió púbica, normalment femenina.²² No és això, tanmateix, el que ara «mengen» aquests «cavalls», sinó uns animals «de cua forta».²³

El segon sentit, que ens ve propiciat per la paraula Μηδική i pel rigorós paral·lelisme que, com ja hem notat, es manté entre *epirrema* i *antepirrema*, ens apunta cap a una oposició entre les dues tirades de versos trocaics. L'*epirrema* (vv. 565-580) ens descriu el valor dels pares i les victòries que obtingueren en altre temps —i els pares a la Comèdia són generalment els qui van lluitar a les Guerres Mèdiques, a Marató i a Salamina—; però ja al final s'inicia una contraposició, quan els cavallers del cor (v. 580) demanen que se'ls deixi tranquil·lament κομᾶν i ἀποστλεγγίζειν perquè κομάω, a la Comèdia, a part del seu sentit primer de «portar els cabells llargs», vol dir «passar-se-la bé» i tot sovint «dedicar-se a pràctiques homosexuals» (o, relacionat amb això, «laconitzar»): *Nuv.* 348, 1101; *Vesp.* 466, 1317; *Oc.* 1282; *Pl.* 170. Al cap i a la fi, la pederàstia era una pràctica aristocràtica, i una bona part de l'humor aristofànic sobre el tema deriva d'aquest fet.²⁴ Pel que fa als banys, normalment, quan són esmentats per Aristòfanes és en relació amb la bona vida, en contextos de festa i riquesa, bé abans d'anar al banquet, bé abans de lliurar-se a l'amor: *Cav.* 50; *Pau* 868, 1139; *Oc.* 132, 140; *Lis.* 1066; *Pl.* 615; frs. 107 i 109,3. D'altra banda, no oblidem que són els joves pervertits que representa el Discurs Injust els qui els freqüenten (*Nuv.* 991 i 1044-54).

Doncs bé, aquesta contraposició insinuada aquí²⁵ és la que es desenvolupa a l'*antepirrema* que hem analitzat, on gairebé totes les paraules que articulen la descripció de l'expedició són susceptibles de ser preses en un sentit obscè, de manera que les aventures dels cavallers actuals ja no representen la glòria militar, que va ordenar i adornar (cfr. ἐκόσμησαν, v. 568) la ciu-

22. J. HENDERSON, *op. cit.*, pp. 20, 46 i 135-6.

23. Sembla que darrera dels παγούροι s'hi ha d'amagar una referència de tipus homosexual, que ja s'insinua en el vers 580, com veurem més avall, i que queda reforçada per l'oposició amb aquesta ποία, que podria representar perfectament la femineïtat.

24. Cfr. HENDERSON, *op. cit.*, esp. pp. 216-17.

25. Insinuada tot just, però amb força precisió, perquè el verb κομάω referit a cabells i a homes, i altres paraules derivades indiquen sempre, fins i tot en els passatges que no hem adduït, alguna mena de malendreg, són un senyal negatiu —així com en general són representats positivament els vells guerrers de les generacions passades. Tot això, és clar, en termes còmics, que no vol dir morals, i molts menys encara seriosos.

tat, de les proeses dels avantpassats que varen expulsar els perses²⁶ (ja no mengen herba mèdica, sinó παγούροι). I si se'n van a Corint, és més que res a una excursió de plaer.²⁷

26. Que darrera de la paraula Μηδική pot amagar-s'hi una referència a les guerres mèdiques, ja devia suposar-ho l'escoliasta que, comentant l'expressió, anota al vers 606: ἐπει τοῖς Ἀθηναίοις ἔδος ἦν Μήδων κρατεῖν.

27. La qual cosa, d'altra banda, entra perfectament dintre dels paràmetres còmics, que tendeixen sovint a reduir la guerra a termes sexuals —pensem, si més no, en les causes de la del Peloponnès exposades per Diceòpolis a *Ac.* 524 ss.